

Nr 18

Justitiekottets betänkande i anledning av motion angående föredragningen av personundersökning och rättspsykiatriskt utlåtande vid huvudförhandling i brottmål.

Motionsyrkandet

I motionen 1971:92 av herr Wiklund i Stockholm (fp) hemställes, ”att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t påkallar åtgärder som skapar klar möjlighet för åtalad att *på egen begäran* slippa närvara, då personundersökning och rättspsykiatriskt utlåtande föredras inför rätten”.

Redogörelse för motionsskälerna lämnas nedan.

Nuvarande ordning

Ett viktigt inslag i den moderna brottmålsprocessen utgör det skede av huvudförhandlingen då – i syfte att få underlag för bestämmande av den lämpligaste påföljden för den tilltalade – utredning förebringas rörande straff, som tidigare ådömts honom, samt angående hans levnadsomständigheter och de personliga förhållanden, som kan antas vara av betydelse. Enligt 46 kap. 9 § rättegångsbalken (RB) skall sådan utredning förebringas, när det åtalade brottet är sådant att annan påföljd än böter synes kunna ifrågakomma eller eljest särskild anledning därtill förekommer.

Åtskilligt material kan ligga till grund för denna utredning. Före huvudförhandlingen skall domstolen regelmässigt ha fått utdrag ur allmänna kriminalregistret och i vissa fall ur kontrollstyrelsens straffregister. Enligt förundersökningskungörelsen skall i regel uppgift rörande den misstänktes levnadsomständigheter infordras från vederbörande pastors-ämbete samt, då det anses erforderligt, utdrag av körkortsregister. 1964 års lag om personundersökning i brottmål föreskriver att ingen må dömas till fängelse i sex månader eller däröver, villkorlig dom, skyddstillsyn, ungdomsfängelse eller internering eller överlämnas till särskild vård utan att personundersökning ägt rum. Enligt samma lag må rätten, när skäl är därtill, förordna läkare att avge läkarintyg angående misstänkt (s. k. § 7-intyg). Enligt särskilt stadgande i 1964 års lag med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare får ej den som är under tjugo år dömas till

fängelse, skyddstillsyn eller ungdomsfängelse utan att den som har vårdnaden om honom blivit hörd i målet, där så lämpligen kunnat ske. Enligt 1966 års lag om rättspsykiatrisk undersökning i brottmål äger rätten besluta om undersökning av den misstänktes sinnesbeskaffenhet då sådan undersökning kan antas få betydelse för bestämmande av brottspåföljd eller i annat hänseende för målets avgörande. Rätten får icke förordna att någon skall överlämnas till sluten psykiatrisk vård eller till vård i specialsjukhus för psykiskt utvecklingsstörda utan att rättspsykiatrisk undersökning företagits. Ofta har domstolen vidare inhämtat yttranden av skilda slag, exempelvis från övervakare, skyddskonsulent, barnavårdsnämnd, nykterhetsnämnd eller anstaltsstyrelse.

Vid huvudförhandlingen förebringas utredningen i nu ifrågavarande avseende genom föredragning av det skriftliga material som inskaffats samt genom frågor till den tilltalade och andra som kan lämna upplysningar (vårdnadshavare, personundersökare m. fl.). Utredningen framlägges i regel först efter det att bevisupptagningen rörande brottet avslutats. Härigenom vinnes, som processlagberedningen uttalat, att bevisupptagningen i viss mån frigöres från det för den tilltalade ofördelaktiga intryck, som en sådan utredning kan göra. Ofta torde berättelse över personundersökning, läkarintyg, utlåtande över rättspsykiatrisk undersökning och dylika handlingar redan före huvudförhandlingen ha delgivits den tilltalade och hans försvarare samt åklagaren. Särskilt om så skett kan fullständig föredragning vara obehövlig.

Enligt 5 kap. 1 § RB kan domstolen förordna att förhandling som angår personundersökning, sinnesundersökning eller annan utredning rörande den tilltalades levnadsomständigheter och personliga förhållanden i övrigt, skall äga rum inom stängda dörrar. Stadgandet infördes år 1964 på förslag av strafflagberedningen, som anförde att dylik personutredning ofta berör förhållanden av högst personlig art, vilkas yppande i en offentlig rättegång kan innebära synnerligt lidande och obehag såväl för den tilltalade själv som för andra personer. I lagtexten anges ej närmare förutsättningarna för att domstolen skall kunna förordna om handläggning inom stängda dörrar. Vid stadgandets införande uttalade departementschefen, att avvägningen mellan offentlighetsintresset och den misstänktes eller andras intressen av skydd mot insyn i enskilda angelägenheter torde kunna anförtros domstolen utan att detaljerade anvisningar skulle behöva ges (prop. 1964: 10 s. 126).

Rörande den tilltalades personliga närvaro under det skede av huvudförhandlingen då redovisningen av hans levnadsomständigheter äger rum saknas uttryckligt stadgande. Särskild möjlighet för domstol att låta tilltalad avträda från visst skede av huvudförhandlingen har givits endast

för det fall att anledning förekommer att annan part, vittne eller sakkunnig i den tilltalades närvaro av rädsla eller annan orsak ej fritt utsäger sanningen eller därest den tilltalade hindrar den som skall höras i dennes berättelse genom att falla honom i talet eller annorledes. I dylika fall äger rätten förordna att den tilltalade ej får vara tillstädes under förhöret. När den som ej varit tillstädes återkommit, skall han få kännedom om vad som förekommit i hans frånvaro.

En allmän reglering av den tilltalades skyldighet att i mål om allmänt åtal infinna sig personligen ges i 21 kap. 2 § RB. Sålunda är tilltalad skyldig att inställa sig personligen vid huvudförhandling i underrätt, dock ej om anledning saknas att ådöma annan brottspåföljd än böter och hans närvaro tillika kan antas vara utan betydelse för utredningen. I hovrätt skall den misstänkte infinna sig personligen om han av underrätten dömts till fängelse i minst sex månader eller internering eller anledning förekommer att ådöma sådan påföljd samt även eljest om hans närvaro ej kan antas sakna betydelse för utredningen. Vid huvudförhandling i högsta domstolen är han skyldig att infinna sig personligen, om hans närvaro finnes erforderlig för utredningen. Enligt 46 kap. 2 § RB medför den tilltalades utevaro från huvudförhandling i princip att förhandlingen skall inställas.

Motionsskäl

I motionen uppges att det kan finnas inslag i brottmålsprocessen som vållar den tilltalade onödigt lidande. Det har enligt motionären bl. a. pekats på den pinsamma erfarenhet uppläsningen inför rätten av personundersökning och handling med rättspsykiatriska bedömningar i en del fall kan innebära för den tilltalade. Självfallet skall den tilltalade och hans försvarare ha del av dylika handlingar. Emellertid borde enligt motionären en tilltalad, som inte önskar närvara under själva uppläsandet av handlingarna, av humanitära skäl beredas möjlighet att slippa vara närvarande, särskilt som i dessa dokument omständigheter från den tilltalades tidigare liv, som han själv naturligen velat glömma och som han hoppats andra har glömt, ofta sammanställts, varigenom dokumenten får karaktären av tunga anklagelseakter.

Tidigare riksdagsbehandling

I motioner till 1969 års riksdag angående offentlighet för personundersökning i brottmål framhölls bl.a. att möjligheten för domstol att

hålla förhandling som angår personundersökning och annan personutredning inom stängda dörrar inte alltid utnyttjades. Motionerna utmynnade i yrkande om en översyn av ifrågavarande bestämmelser i rättegångsbalken och sekretesslagen. I sitt av riksdagen godkända utlåtande i anledning av motionerna hänvisade *konstitutionsutskottet* (KU 1969:9) till att det behandlade sekretessproblemet torde komma under övervägande av offentlighets- och sekretesslagstiftningskommittén. Med hänsyn härtill saknades enligt utskottet anledning till någon riksdagens åtgärd till följd av motionerna.

Offentlighets- och sekretesslagstiftningskommittén (OSK)

Den år 1969 tillsatta *offentlighets- och sekretesslagstiftningskommittén* kommer enligt vad utskottet inhämtat att under sitt arbete på utredning av frågor om offentlighet och sekretess beträffande allmänna handlingar m.m. att behandla spörsmålen om sekretess, tystnadsplikt och handläggning inom stängda dörrar vid domstol men däremot icke det i förevarande motion upptagna ämnet rörande tilltalads närvaro vid föredragning av personalia under huvudförhandling i brottmål.

Remissyttranden

Utskottet har inhämtat yttranden över motionen från riksåklagaren, hovrätten över Skåne och Blekinge, Föreningen Sveriges tingsrättsdomare (domareföreningen) och Sveriges advokatsamfund.

Riksåklagaren, hovrätten och domareföreningen avstyrker motionen medan advokatsamfundet tillstyrker motionen.

Riksåklagaren konstaterar att den misstänkte normalt torde vara skyldig att närvara personligen vid huvudförhandling i mål av den art och svårighetsgrad att personundersökning, läkarundersökning eller rättspsykiatrisk undersökning ägt rum. Han uttalar att det vid valet av påföljd i sådana mål regelmässigt är av betydelse för domstolen att få tillfälle att göra egna iakttagelser av den misstänktes person.

Efter att ha redogjort för de särbestämmelser, enligt vilka rätten äger förordna att part inte får vara närvarande under förhör med annan part, vittne eller sakkunnig, anför riksåklagaren att den omständigheten att man uttryckligen reglerat bara de fall då den misstänkte kan åläggas att lämna förhandlingen inte berättigar till något motsatsslut beträffande fall där den misstänkte själv önskar slippa att närvara. Såvitt gäller det avsnitt av förhandlingen där den misstänktes levnadsomständigheter och person-

liga förhållanden genomgås och bl. a. förekommande undersökningsutlåtanden föredras synes det riksåklagaren normalt vara önskvärt att den misstänkte är personligen närvarande för att i mån av behov kunna korrigera felaktiga uppgifter och lämna kompletterande upplysningar. Riksåklagaren omnämner härefter möjligheten att hålla förhandlingen i detta avsnitt inom stängda dörrar för att skona den misstänkte, men konstaterar att fall givetvis kan förekomma då det skulle vara alltför pressande för den misstänkte att, trots frånvaron av allmänhet, närvara vid genomgången av personalia och kanske särskilt föredragningen av utlåtanden över personundersökning och rättspsykiatrisk undersökning. Det torde enligt riksåklagaren inte strida mot de syften, som ligger bakom berörda bestämmelser om närvaroplikt för den misstänkte, att rätten i sådana fall på begäran av den misstänkte befriar honom från skyldigheten att vara närvarande under ifrågavarande avsnitt av förhandlingen. Riksåklagaren anser detta i synnerhet gälla när den tilltalade – som regelmässigt torde vara fallet i dessa mål – biträdes av offentlig försvarare som kan tillvarata hans intressen och göra de beriktiganden eller lämna de kompletteringar som kan vara erforderliga. Det finns enligt riksåklagaren anledning anta att den misstänktes önskemål i regel beaktas men det är tänkbart att särskilda omständigheter någon gång kan anses böra föranleda avslag på hans begäran. Riksåklagaren finner därför att någon ovillkorlig rätt för den misstänkte att slippa närvara då personundersökning och rättspsykiatriskt utlåtande föredras inför rätten icke bör införas.

Hovrätten över Skåne och Blekinge uttalar inledningsvis att den närvaroplikt i grövre brottmål som med få undantag föreligger för den tilltalade är en viktig princip i rättegångsbalken. Denna princip bör enligt hovrättens uppfattning icke utan tungt vägande skäl frångås. Beträffande den utredning som förekommer under det i motionen berörda skedet av huvudförhandlingen nämner hovrätten också att det ofta händer att försvararen kompletterar personutredningen i olika hänseenden samt att den tilltalade har påpekanden eller tillrättalägganden att göra med anledning av innehållet i föredragna skrifter. Det sägs att personutredningen avslutningsvis brukar kompletteras med att den tilltalade höres om sina förhållanden.

Hovrätten fortsätter.

Enligt hovrättens uppfattning medför rättegångsförfarandet ofta att den tilltalade utsättes för psykiska påfrestningar. Personutredningen innehåller, såsom motionären påpekat, inslag som kan vara pinsamma för den tilltalade och som kan åsamka denne lidande. Dessa inslag kan förekomma i nästan samtliga typer av handlingar. Det låter sig därför knappast göra att ur denna synvinkel utvälja vissa handlingar och säga att

den tilltalade på grund av innehållet i dessa bör på egen begäran få slippa närvara vid uppläsningen. Det bör heller icke ifrågakomma att hela den skriftliga personutredningen framlägges i den tilltalades utevaro. Skrifterna innehåller nämligen ofta uppgifter som behöver kompletteras av den tilltalade. Det förekommer även att riktigheten av vissa uppgifter bestrides eller att försvararen söker belysa att negativa omdömen om den tilltalade är ensidiga och icke stämmer med vad andra personer uttalat. Vidare sker förhöret av den tilltalade om hans personliga förhållanden mot bakgrund av vad den skriftliga utredningen innehåller. Även praktiska skäl talar därför för att den tilltalade åhör uppläsningen. Hovrätten uppfattar den tilltalades roll under personutredningen som viktig och anser dennes närvaro vara en garanti för att utredningen blir allsidig.

Med hänsyn till det anförda anser hovrätten det knappast möjligt att genom bestämmelser i lag berättiga den tilltalade att slippa närvara under den del av huvudförhandling, då personutredningen eller del därav föredrages. I viss utsträckning synes det hovrätten dock vara möjligt att tillgodose motionens syfte genom att domstolarna, då personutredning framlägges genom domstolens försorg, noga begränsar föredragningen till vad som är behövt för det föreliggande målets avgörande.

Hovrätten anför härtill ytterligare.

Uppgifter om tidigare brott, äldre personutredningar eller sinnesundersökningar kan ofta förbigås eller endast i korthet anmärkas. Även vid föredragning av en handling kan stundom vissa partier som icke har någon betydelse men som kan vara sårande, t. ex. negativa omdömen om föräldrar, överhoppas. Domstolarna torde i sådana hänseenden förfara olika. Ett motivuttalande, vilket riksdagen godkänner, torde kunna få betydelse som vägledande för tillämpningen av gällande lag. Hovrätten anser sig däremot icke kunna tillstyrka motionärens yrkande.

Föreningen Sveriges tingsrättsdomare uttalar, att kravet på personlig närvaro följer av de grundläggande regler om omedelbarhet, koncentration och muntlighet, varpå rättegångsbalken bygger, samt påpekar att det också är avsett att tillgodose den tilltalades egna intressen.

Föreningen uttalar rörande det avsnitt av huvudförhandlingen, varunder den tilltalades personliga förhållanden genomgås, att det många gånger torde vara så att den tilltalade mycket noga önskar ta del just av detta material och också få möjlighet att uttala sin mening om det. Föreningen anför också att det enligt sakens natur ofta bara är den tilltalade som här har möjlighet att påtala felaktigheter eller missvisande uppgifter.

Föreningen anser att en formell föreskrift, som skulle tillgodose motionens syfte, från såväl principiell som praktisk synpunkt är olämplig. Trots de upprivande eller sårande omdömen och uttalanden som ofta förekommer under personutredningen om både den tilltalade och hans

anhöriga, anser föreningen att det liksom för närvarande bör ankomma på rättens ordförande – eventuellt efter samråd med försvararen och åklagaren – att tillse att utredningen i dessa delar framlägges på ett sådant sätt, att det i görligaste mån besparar den tilltalade onödigt lidande.

Sveriges advokatsamfund uttalar i sitt tillstyrkande yttrande att föredragningen av personundersökning, § 7-intyg och rättspsykiatriskt utlåtande för den tilltalade ibland innebär en plågsam upplevelse samt att därför starka humanitära skäl talar för att möjlighet beredes tilltalad att, då han själv begär det, slippa närvara vid sådan föredragning. Advokatsamfundet anser icke att några mera påtagliga principiella skäl mot införande av sådan möjlighet torde kunna uppställas, eftersom den tilltalade i mål varom här är fråga normalt är biträdd av en försvarare som åhör föredragningen.

Utskottet

I motionen uttalas att föredragningen av personundersökning och rättspsykiatriskt utlåtande inför rätten vid huvudförhandling i brottmål kan innebära en pinsam upplevelse för den tilltalade, som därför av humanitära skäl borde beredas möjlighet att slippa närvara under detta skede av förhandlingen. Med hänsyn härtill hemställer motionären att riksdagen hos Kungl. Maj:t påkallar åtgärder som skapar otvetydig möjlighet för tilltalad att på egen begäran slippa närvara då personundersökning och rättspsykiatriskt utlåtande föredras inför rätten.

Enligt gällande rätt är den tilltalade i princip skyldig att vara personligen närvarande vid huvudförhandling i brottmål av den art och svårighetsgrad att personundersökning, läkarundersökning eller rättspsykiatrisk undersökning ägt rum. Detta gäller även det skede av förhandlingen då utredning förebringas rörande den tilltalades levnadsomständigheter och övriga personliga förhållanden. Motivet för närvaroplikten är framför allt att domstolen skall få tillfälle att höra den tilltalade och bilda sig en egen uppfattning om hans person. Möjlighet för domstolen att låta tilltalad vara borta från visst skede av huvudförhandlingen har uttryckligen stadgats enbart för det fall att det finns anledning antaga att annan part, vittne eller sakkunnig i den tilltalades närvaro ej fritt utsäger sanningen eller hindras i sin berättelse av den tilltalade. Om den tilltalade varit frånvarande av sådan anledning, skall han vid återkomsten få kännedom om vad som förekommit i hans frånvaro. Eftersom personutredningen ofta berör förhållanden av högst

personlig art, vilkas yppande i offentlig rättegång kan innebära stort lidande och obehag för både den tilltalade och andra personer, finns vid sidan av nu berörda regler bestämmelser som ger domstolen möjlighet att låta förebringandet av personalia ske inom stängda dörrar. Den närmare avvägningen mellan offentlighetsintresset och intresset av skydd mot insyn i enskilda angelägenheter har anförtratts domstolarna.

Med hänsyn till vikten av att ett tillfredsställande underlag föreligger i påföljdsfrågan utgör enligt utskottets mening förebringandet av utredning rörande den tilltalades levnadsomständigheter en betydelsefull del av den moderna brottmålsprocessen. Att den tilltalade är närvarande i detta skede av rättegången framstår som särskilt angeläget eftersom han bör ha tillfälle att korrigera felaktiga uppgifter och kunna lämna domstolen kompletterande upplysningar. Utskottet delar motionärens uppfattning att uppläsandet av de i målet föreliggande handlingarna angående sinnesbeskaffenhet, tidigare brottslighet m. m. kan vara besvärande för den tilltalade även i sådana fall då förhandlingen äger rum inom stängda dörrar. Ett stadgande som generellt ger den tilltalade rätt att lämna rättssalen är emellertid enligt utskottets mening inte lämpligt med hänsyn till vikten av att nå så fullständig utredning som möjligt. Den lämpligaste lösningen torde i stället vara att domstolarna, såsom regelmässigt torde ske i praxis, vid avgörandet av formerna för utredningens förebringande i tillbörlig mån beaktar den tilltalades intresse av att icke onödigtvis utsättas för lidande och obehag av den art som åhörandet av alla detaljer i utredningsmaterialet kan medföra. Undantagsvis kan också enligt utskottets mening omständigheterna i det särskilda fallet vara sådana att en begäran från den tilltalade att slippa närvara under föredragningen av personalia framstår som så befogad att hinder enligt gällande rätt inte bör anses föreligga för domstolen att villfara densamma. Detta gäller framför allt om den tilltalade biträdes av försvarare, vilket som regel är fallet i mål där den i motionen upptagna problematiken aktualiseras.

Då sålunda motionens syfte i praktiken synes kunna bli tillgodosett inom ramen för nuvarande ordning, saknas enligt utskottets mening anledning till någon riksdagens åtgärd till följd av motionen.

Utskottet hemställer

att riksdagen avslår motionen 1971:92

Stockholm den 26 oktober 1971

På justitieutskottets vägnar

ASTRID KRISTENSSON

Närvarande: fru Kristensson (m), fröken Bergegren (s), fröken Mattson (s), herrar Dockered (c), Ernulf (fp), Eskel (s), Larfors (s), Johansson i Växjö (c), Jönsson i Malmö (s), Westberg i Ljusdal (fp), Nygren (s), fru Nordlander (vpk), fru Bergander (s) och herr Wijkman (m).

Särskilt yttrande

av herrar Westberg i Ljusdal (fp) och Wijkman (m).

Den fråga som tagits upp i motionen 1971:92 inrymmer flera problem, dels frågan om att icke utsätta den tilltalade för onödigt lidande och obehag i samband med personutredningens presentation, dels grundprincipen att den tilltalade skall ha möjlighet att kommentera och tillrättalägga eventuella felaktigheter eller ofullständigheter i materialet. Vi finner det svårt att biträda motionens förslag främst mot bakgrund av det värdefulla i att den tilltalade skall ha möjlighet att kommentera personutredningen. Detta skulle avsevärt försvåras om den tilltalade gavs generell rätt att lämna rättegångslokalen under personutredningens presentation. Utskottets utlåtande bygger också på denna tankegång.

Även om vi delar denna utskottets uppfattning anser vi att utskottet bort anvisa någon ytterligare utväg än den som anges i utlåtandet. Vi finner icke problemet löst i och med en uppmaning till domstolarna att i praxis i största möjliga utsträckning söka undvika att utsätta den tilltalade för onödigt obehag och lidande. En möjlighet som borde kunna övervägas är att personutredningen sammanfattades i stencil som utdelades till samtliga i rätten och därefter till sin huvudsakliga del icke föredrogs muntligt. Detta skulle ge den tilltalade möjlighet att kommentera respektive tillrättalägga olika uppgifter i personutredningen men samtidigt förskona vederbörande från en detaljrik muntlig föredragning. Vi är medvetna om att införandet av en regel med denna innebörd skulle innebära ett avsteg från principen om muntlighet i rättegångsförfarandet. Vi anser dock att förslaget har sådana fördelar, att inskränkningen i den muntliga framställningen på denna punkt icke skulle behöva innebära någon risk för rättssäkerheten. Då vi är medvetna om att förslaget skulle få relativt genomgripande konsekvenser för rättegångsordningen vill vi i detta sammanhang nöja oss med att framföra det i denna form.

